

Endnu mere om bøger på skrivemaskine
af Austin Grandjean

To artikler har tidligere i Bogvennen behandlet den skrivemaskine-, „satte” bog. Christian Ejlers og Erik Ellegaard Frederiksen: Bøger på skrivemaskine, maj 1971 og Mere om bøger på skrivemaskine, oktober 1974.

Det efterfølgende skulle handle om kuglehoved-skrivemaskinen. Den omtales også, men der er yderligere noget om læselighed, om skriftæstetik, om typografisk kvalitet og til syvende og sidst om penge, som formodentlig er det første af alle medier, som er blevet et mål i sig selv.

Men lad os indledningsvis kort rekapitulere den almindelige skrivemaskines konstruktion.

Et af de grundlæggende principper er at alle bogstaver, brede som smalle, er placeret på midten af typearmens bredde. Denne er ensartet og fastsat efter gennemsnittet af alfabetets breddeværdier. For at få ordbillederne til at hænge nogenlunde sammen har man måttet tillempe bogstavernes detaljformning, således at de bredeste bogstaver: M og W, m, w, æ og x er klemte sammen, mens de smalle: l, i, r og j ved hjælp af skræftringerne er gjort bredere. Ordet „til” er således temmelig åbent i forhold til „nummer” og et ord som „aluminium” viser, hvor vanskeligt det har været, at konstruere et alfabet, hvor de indbyrdes bogstavmellemlinjer er harmoniske; et forhold man arbejder meget bevidst med for blyskrifters vedkommende, ikke mindst af læselighedshensyn.

til nummer aluminium

Betyder det i realiteten noget? Vi modtager alle jævnlige maskinskrevne breve, som det ikke volder os vanskeligheder at læse, men endnu er de fleste tekster vi ser, aviser, tids-

skrifter, ugeblade og bøger sat med bogstaver der i deres udformning har rod i den humanistiske minuskel fra midten af 1400-tallet og i en typografisk behandling der i al væsentlighed stammer fra samme periode. — Så kunne man bare finde en maskine

En af de multinationale giganter kunne. Samtidig med at tilbyde den grafiske branche fotosættemaskiner, hvis kapacitet af leverandør og kunder efterhånden udelukkende beregnes i my-sekunder, har man produktudviklet en maskine til de fattige revolutionære, som sidder og bekæmper deres (multigiganternes) virksomhed i kældrene ved skrivemaskinen og kontoroffset'en.

Kuglehoved-skrivemaskinen kom på markedet i 1964. I modsætning til den almindelige skrivemaskine, som har et centralt anslagspunkt og hvor vognen med papiret flytter sig i ensartede ryk, sidder bogstaverne på en golfbold-lignende kugle, som bevæger sig såvel over sin længde- som sin tværakse. Det vil sige, at papiret er stationært, mens bogstaverne bevæger sig. Forskellig er også skriftmulighederne. En skrivemaskine kan fås med den skrift man ønsker, men udvalget er begrænset, og når bogstaverne er der kan de ikke ændres. På IBM Composer som blev lanceret i 1966/67 kan kuglehovedet skiftes ud, således at man med en enkelt udskiftning kan veksle mellem ordinær skrift, kursiv og halvfed inden for samme skrift. Der er også adskillige skriffter at vælge imellem, og skulle man have anvendelse for matematiske symboler eller andre tegn kan disse også fås på specielle kuglehoveder. Endelig er kuglehovedmaskinerne elektriske, hvilket sikrer et ensartet aftryk af bogstaverne (det er jo aftryk til reproduktion), hvilket den manuelt betjente skrivemaskine ikke altid giver på grund af skriverens forskelligt udviklede fingermuskulatur.

Kuglehovedprincippet har været patenteret i en snes år. Det er det ikke længere. Adler, Olivetti og andre producenter er omgående kommet på markedet med systemet, men det er IBM som har udviklet tanken, og disse maskiner er stadig de

mest avancerede med individuelle bogstavbredder og med skrifter der er lånt fra bogtrykkets blytyper. At den nyeste model indeholder en „hukommelse” med plads til 8000 karakterer nævnes blot for sjov. Seriøse kunder ved hvor de kan henvende sig.

Den teknologiske udvikling i de senere år har helt naturlig fået den typografisk interesserede op på tærerne. Hver gang der kommer noget nyt studerer man skrifternes detaljformning og egaliseringen dvs. mellemrummene mellem de enkelte bogstaver, kort og godt, det typografiske billede.

Semtlands Import

Örnsköldsvik

Litografi

De stærke Brydninger Jo

Blytyper

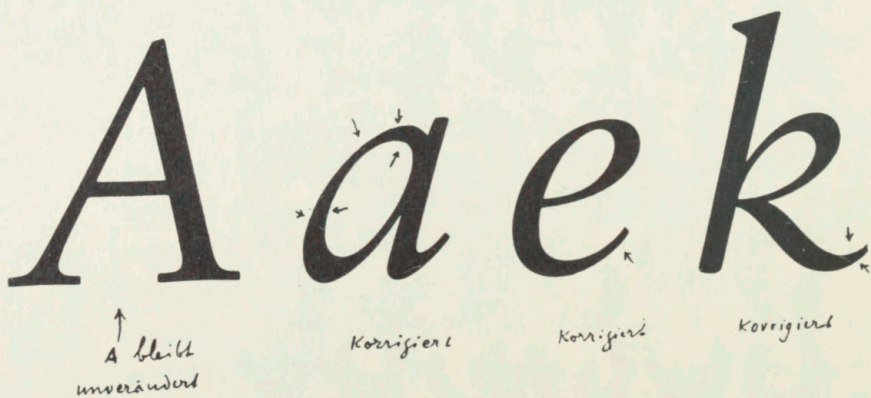
ABCDEF
HIJKLMN
OPQRST
UVWXYZ

Klæbeskrift

Skimter man en lignende situation i dag som for 100 år siden, hvor skriftstøberierne forsøgte at konkurrere med litografien? De flot slyngede skrifter som litografen uden tekniske hindringer kunne tegne på den litografisk sten gav en fantasifuld frihed i bogstavernes udformning, som tilsyneladenden blev meget populær hos kunderne, og selv om blyet har sine begrænsninger, forsøgte skriftstøberierne af et godt hjerte at hjælpe bogtrykkerne i konkurrencesituationen. Resultatet blev dog for det meste nogle ynkelige skrifter, som set ud fra en „kunstnerisk” synsvinkel mangler både liv og karakter. I dag har klæbeskrifterne et godt tag i den trykte kommunikation. De første af slagsen var Caslon, Bodoni og Baskerville og lignende klassikere, og de gav grafikerne mulighed for at behandle skriften på en friere måde end blyet tillader det. Men efterhånden blev klæbeskriftprogrammet udvidet og omfatter nu et utal af skrifter hvor i blandt nogle er direkte ulæselige. Årsagen er det stadige nyhedskrav til opmærksomhedsværdi som huserer blandt reklamefolk og igen lader det til, at skriftstøberierne (og fotosatsfabrikanterne) forsøger at holde trit.

Associationen Typographique Internationale, hvis medlemmer er skriftfabrikanter, både i bly, film og digitalt (opbygning af bogstaverne ved hjælp af Laser eller et katodestrålerør som vi kender det fra TV), skrifttegnere og grafiske designere har som formål at overvåge, at ingen ophavsretslig

Sabon

27.8.65 Tschichold

krænkelser finder sted. Dette foregår ved, at man indbyrdes træffer aftale om at en skrift, som det endnu er det mest almindelige, er tegnet til at blive fremstillet i bly, kan markedsføres af et foretagende, som fabrikkerer filmsættemaskiner med tilhørende skrifter. De fleste skrifter, som anvendes til filmsætning i dag, er sådanne oprindelige blyskrifter, og endnu er der kun i relativt ringe omfang udformet skrifter med direkte henblik på at skulle benyttes til filmsætning. Adrian Frutigers *Univers* er en af undtagelserne og Jan Tschicholds *Sabon* er udformet med tanke på at den skulle anvendes både i bly og film og fremstilles på begge måder. Men det er jo skrifter der er kommet til verden inden for de senere år. De klassiske skrifter som Garamond, Baskerville, Bodoni o.a. har næsten alle skriftstøberierne markedsført, men de er ikke helt identiske, og et enkelt støberi kalder Garamond Garamont så det er muligt, at man allerede tidligere har været opmærksom på sådan noget som konkurrencegivning.

Univers

oggettivamen

Garamont

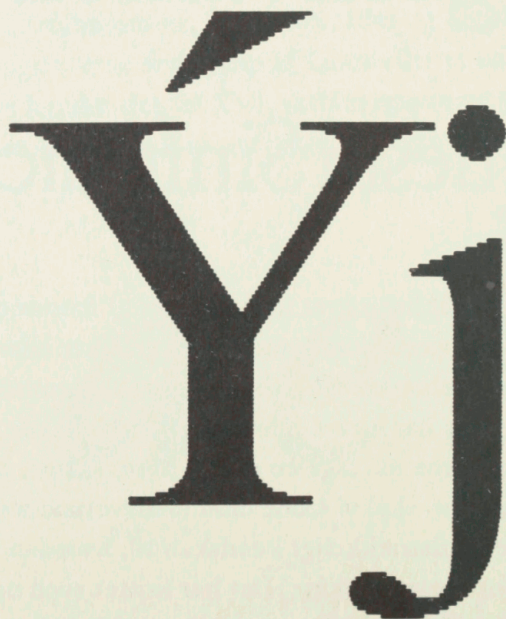
Orquesta Sinfónica

Garamond

De der i de senere år har været inde på livet af fotosætning, hvadenten det har været som kunde, som grafiker eller som ejer af en fotosættemaskine, har haft en strabadserende tid. Børnesygdommene har været mange og hårdnakkede, og selv om fabrikkerne må tage en del på deres kappe, har køberne af maskinerne, skal vi kalde dem satsleverandørerne, desværre haft et utilstrækkeligt kendskab til, hvordan man behandler en fotosættemaskine. Det har kostet sved og tårer og vil sandsynligvis gøre det for nye folk en tid endnu. Men

erfaringerne har efterhånden forbedret resultaterne, og der bliver i dag fremstillet megen god fotosats. Der er gud være lovet stadig nogle der har sans for kvalitet.

Det kan måske forekomme en og anden, at det er lovlig megen snak om detaljer. Men det er ikke ligegyldigt. Skriftens udformning og egalisering skal være gennearbejdet for at fungere, når bogstaverne bliver sammenstillet til ord og meninger. Det har noget med læselighed at gøre – om ubesværet tilegnelse af tekstens indhold. Når en skrifttegner udformer en skrift, arbejder han bevidst og omhyggeligt med de optiske forhold for at tilgodese dette hensyn. Det er paradoksalt, at man ofrer så megen tid og så meget arbejde på at udforme noget man *ikke* skal lægge mærke til, men det er fælles for alle medier. De er ikke noget i sig selv og skal udelukkende bære informationen fra sender til modtager. Hvis mediet som sådan bemærkes, i dette tilfælde: hvis skriften og dens behandling generer læsningen, bevidst eller ubevidst, eksisterer der det, man i kommunikationsterminologien kalder en støjkilde.

Y y

*Bogstaver
opbygget
digitalt*

Det kan virke lidt forvirrende, at den samme skrift har forskellige navne i bly og i film men når f.eks. Optima i bly fra Stempel hedder Chelmsford i film og Melior fra samme skriftstøberi Mallard i film må det ses som resultat af A.TYP.I.s virksomhed; skrifternes kvalitet er bevaret.

For digitalstøtemaskinernes vedkommende har man imidlertid den opfattelse, at ingeniørerne har været *så* optaget af det tekniske og elektroniske, at de først i sidste øjeblik er kommet i tanker om, hvad det egentlig var maskinen skulle fremstille: bogstaver. Detaljudformningen er ikke altid god. Den specielle teknik som bygger bogstaverne op enten i rektangler eller i punkter har bl.a. vanskeligheder ved at klare rundinger i bogstaverne. Kursiv kan fremstilles programmeringsmæssigt, men oftest anvender man det ordinære snit som kursiveres ad elektronisk vej. Det er nemmere, hurtigere og billigere.

Det er meget forståeligt, som det tidligere er nævnt, at det var de såkaldte alternative forlag og andre mindrebedmedlede der begyndte at fremstille tryksager ved hjælp af compositoren. Investeringen er rimelig, driftomkostningerne, herunder løn, overskuelig. Man må imidlertid nok sætte spørgsmålstegn ved anvendelsen af metoden, når det drejer sig om større virksomheder. Her er den økonomiske fordel vanskeligere at få øje på. En undtagelse må være et forlag som fremstiller bøger med samme satsbredde, samme papirformat, samme papirkvalitet, kort og godt alt standardiseret. Her vil man kunne producere satsside efter satsside som trykkes efter et fastlagt modul og som i bogbinderiet falses, optages og hæftes løbende. Derefter lægges der omslag om 3 ark, 7 ark, 4 ark eller hvor mange ark den enkelte titel nu er på, men i princippet er det en stor bog, og *det* er rationelt. Men den bør selvfølgelig have typografisk kvalitet og den skal (læse) fungere.

Composereens skrifter og typografi er ikke helt på toppen. Der er bogtrykket bedre. Men hvorfor sammenligne? Det er nærliggende, når kuglehovederne er forsynet med skrifter

som Janson (Journal roman), Bembo (Aldine roman) og Times (Press Roman). Det er en historisk kendsgerning, at redskaber og tekniske forudsætninger gennem tiderne har været med til at påvirke skrifternes detaljer og det var måske en ide, at få nogle kvalificerede skrifttegnere til at udforme nogle skrifter til Composeren, således at *dens* specielle forudsætninger blev tilgodeset.

Journal Roman

Journal Roman derives its character from the finely designed proportions of this classic face. This distinctive font is well adapted for book composition. Its letter-forms, and eccentric calligraphic portrayal of its italic face, serve to create an impression of lasting attractiveness.

Janson

Journal Roman derives its character from the finely designed proportions of this classic face. This distinctive font is well adapted for book composition. Its letter-forms, and eccentric calligraphic portrayal of its italic face, serve to create an impression of lasting attractiveness.

Press Roman

Press Roman is a practical type face featuring excellent form and clarity. Characteristically, Press Roman has no pronounced thick or thin lines as found frequently in other type faces. It is a sturdily constructed face, rich in feeling, that can be employed for numerous purposes.

Times

Press Roman is a practical type face featuring excellent form and clarity. Characteristically, Press Roman has no pronounced thick or thin lines as found frequently in other type faces. It is a sturdily constructed face, rich in feeling, that can be employed for numerous purposes.

Denne artikel er skrevet på IBM Composer med 11/14 Baskerville og trykt i offset

Gunnar Biilmann Petersen, som i en årrække var professor i industriel grafik på Det kongelige Akademi for de skønne Kunster, udførte en række udsøgt smukke skriftarbejder. Man behøver hverken at være puritaner eller pedant, men når man drøfter kvalitet tænker man uvægerligt på hans ofte fremsatte: Skal det ikke være nøjagtigt?